

Tècniques agrícoles i documentació medieval: dos exemples del Vallès

125

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
1996

Introducció

Sovint es considera que és gairebé impossible, a partir de la documentació escrita alt-medieval, tenir un coneixement més o menys precís de les tècniques agrícoles medievals. Sens dubte, això respon en part a la realitat, ja que els documents tenen com a objectiu principal la fixació i la reproducció dels drets senyorials sobre el treball pagès, i no la descripció «arqueològica» d'aquest treball. A vegades, però, algun text permet fer aproximacions més detallades, i aleshores és el desconeixement del fet i del vocabulari tècnic per part de l'historiador -que, suposadament, l'ha d'identificar i explicar- el que no li permet fer-ho. Aquestes notes tracten d'aquests dos casos.

Artigades per foc a l'Ametlla del Vallès (segle X)

En el context de la integració del Vallès al comtat de Barcelona des del començament del segle X, l'any 932 es va consagrar i dotar el temple parroquial de Sant Genís de l'Ametlla del Vallès. Entre els llocs adscrits aleshores a la parròquia hi havia el petit assentament (*villariunculo*) de *ipsa bodecha* (ACB, doc. 103). Llavors, el 1123, amb ocasió de la consagració i la dotació del nou temple romànic, s'esmenta també el *collem eiusdem bodeche* (Bassolas, 1972, pàg. 167). El mot (cat. *boiga*) és una adaptació d'un original cèltic *bodica*, «terra erma que hom posa en conreu temporalment», o bé, originalment, *cultiu temporal*, ja que és corrent en agricultura que una terra rebí el mateix nom que l'operació que s'hi realitza. El mot podria derivar del radical cèltic **bud* (= cremar). Així, *bodecha* tindria una relació directa amb la pràctica d'una agricultura itinerant d'artigada per foc (Sigaut, 1975, pàg. 178); aquest,

¹ Per extensió, els *boics* són els pilotets de terra, branquillons, fems, etc. cremats que s'utilitzaven tradicionalment com a fertilitzant; també s'anomenaven a vegades *formiguers*.

de fet, és el significat que han tingut tradicionalment la paraula *boïga* i el verb derivat *esboïgar*¹. Al mateix document del 932, de fet, hi ha esment d'unes terres situades *ad ipsas artigas ad ipsos infurchos*, que tornen a aparèixer en el document del 1123 (Bassolas, 1972, pàg. 167: *ipsas artigas*). *Artiga* té un probable ètim basco-ibèric referent als espais forestals on originalment té lloc aquesta operació (< *arte* = alzina + *aga* = locatiu per a lloc, territori; Higounet, 1988, pàg. 14) i també es pot vincular a cultius temporals. Aquests, a més, no s'haurien limitat a un sol lloc: el determinant llatí *ipsa* indica que només eren aquella boïga, aquella artiga, i cap altra de les que es feien a costa dels boscos primaris locals de roures (*pecia una de terra ad ipsa revoria*).

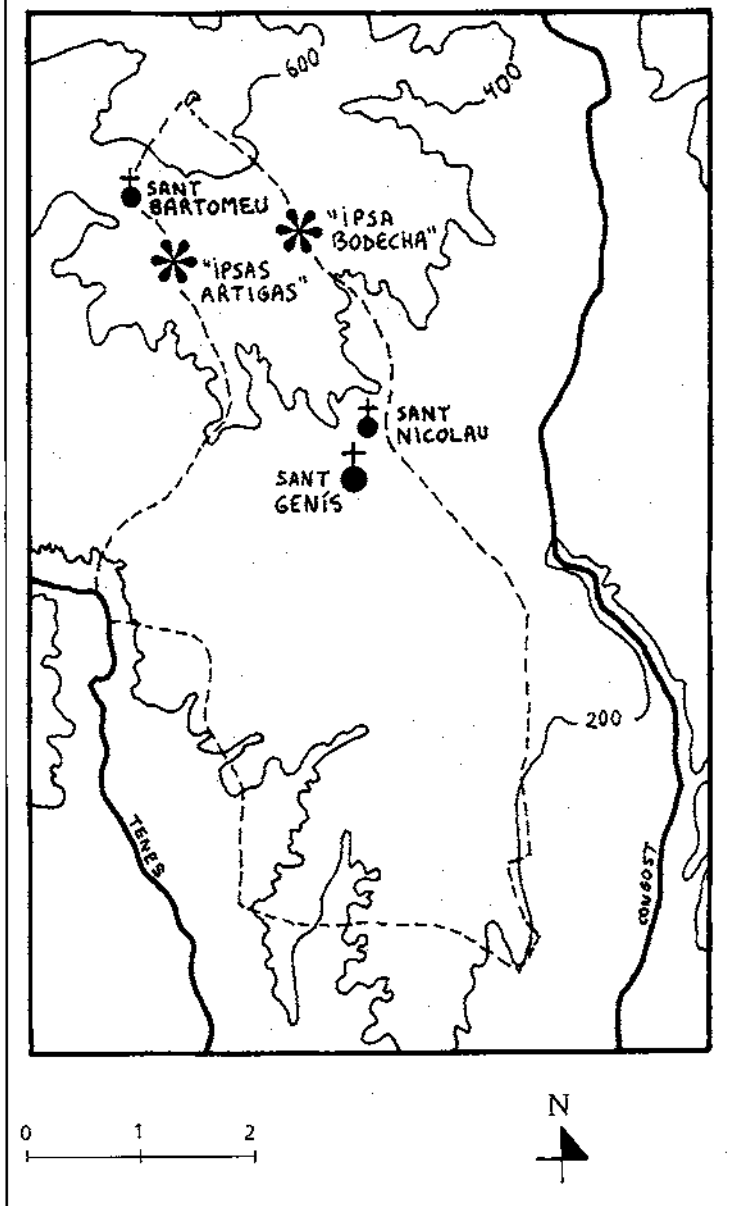
El cultiu itinerant consisteix en una inversió de treball inicial relativament forta consistent en l'eliminació dels obstacles per al conreu (bosc, garriga, pedres), seguida de tres, quatre o cinc collites successives durant les quals el treball del sòl queda reduït al mínim². Justament, quan l'inici de la disminució dels rendiments marca la necessitat de fer treballs més durs i complexos de preparació del sòl per a la sembra següent, el camp s'abandona i s'inicia el procés en un altre lloc.

Els cultius d'artigada per foc tenen una sèrie d'avantatges tècnics, com ara la correcció de l'acidesa del sòl per mitjà de les cendres o l'estalvi de llavor mitjançant una sembra normalment més clara que en els cultius fixos (Sigaut, 1975, pàg. 98-109, 120); també permeten la combinació, en un mateix sector, dels cultius amb el bosc i la garriga en benefici de la pastura del bestiar, l'explotació de la fusta, la recol·lecció, etc.

Un altre aspecte, tanmateix, tot i ser menys evident, pot haver estat decisiu en l'elecció del sistema pels pagesos i, sobretot, en el seu rebuig pels incipients feudals. Els camps de cultiu itinerant es caracteritzen per la seva aparent desorganització, pels límits difusos entre conreus i bosc, i per la caòtica topografia de les parcel·les. Això, juntament amb el desplaçament periòdic dels pagesos i, per consegüent, la refecció constant del paisatge agrari,

² Es tracta d'una xifra orientativa. De fet, hi ha dos tipus bàsics de cultiu itinerant: l'itinerant pròpiament dit, vinculat a grups nòmades que no tornen al lloc inicial o que no ho fan fins molt de temps després, i el cíclic, no necessàriament vinculat a nòmades i que té períodes d'abandonament més breus. Aquest darrer seria el cas de l'Ametlla del Vallès en el segle X. Aleshores, la durada dels períodes de cultiu també varia, com ho fa igualment d'acord amb els factors climàtics, els pedològics, etc.

Terme parroquial de l'Ametlla del Vallès (932), amb indicació del temple de Sant Genís, les esglésies sufragànies i els llocs on es fan artigades en els segles X-XII

fa que el sistema sigui molt poc compatible amb la presència de poders polítics exteriors al propi grup pagès que intentin controlar els pagesos i capturar la producció en concepte d'impost o, més específicament, de renda. En el cas dels cultius itinerants, és molt difícil saber qui produeix, què i en quina quantitat; aquest coneixement, en canvi, és fonamental en una organització feudal de la producció articulada entorn de la captura de producte que s'ha de poder mesurar, transportar, emmagatzemar i eventualment comercialitzar³. Aquest pot ser el motiu per a una desarticulació dels sistemes de cultiu itinerant per part dels incipients senyors feudals (Cooter, 1978; Barceló, 1988, pàg. 221; Oliver, en premsa).

No totes lesartigades, doncs, estan relacionades forçosament amb ampliacions de superfícies conreades, i això cal tenir-ho en compte quan es tracta del problema de l'extensió de les superfícies conreades en l'Alta Edat Mitjana. En molts casos, els historiadors proposen que les rompudes constitueixen un fenomen de grans dimensions i de conseqüències greus per a l'ordre social; en l'altre extrem d'aquest plantejament es diu que el paisatge agrari no hauria canviat «des de temps remots (...) malgrat que s'haguessin produït canvis en l'estructura social» (Vilaginés, 1987, pàg. 21). Cap de les dues opinions no s'ha verificat arqueològicament, tot i que aquesta és l'única manera de fer-ho (Barceló, 1994). Però, en tot cas, la probable presència de cultius itinerants aporta nous elements de reflexió: d'una banda, la veritable extensió dels conreus en els segles IX-XI hauria estat molt menys gran del que es diu sense proves, perquè algunes artigades serien temporals; i d'altra banda, els espais agraris o una part més o menys important d'aquests haurien canviat regularment abans del segle X. Una altra cosa és que a partir d'aleshores els incipients feudals hagin desplegat diversos mecanismes per a desarticular un sistema agrari poc compatible amb la renda; en el cas de l'Ametlla, la integració de terres artigades en el patrimoni d'una església local interessada en l'estabilitat del seu domini territorial i en la regularitat de la captura de renda, pot haver estat un pas vers la fixació dels cultius.

³ Mentrestant, en el cas d'estats antics centralitzats per als quals el contingut del poder polític és la fiscalitat, és a dir, la recaptació d'impost en moneda, el marge d'autonomia camperola per a organitzar els processos de treball és més ampli (Barceló, 1995).

El guaret a Granollers (segle XII)

Un document de Granollers de l'any 1183 pertanyent a la col·lecció de pergamins de la Biblioteca Can Pedrals⁴ de Granollers esmenta el producte i el guaret (*expleto et guareto*) com a obligacions que l'empenyorador d'una terra tenia envers el creditor. Es tracta, sens dubte, d'una terra dedicada al conreu de cereals d'hivern, circumstància delatada pels terminis de l'empenyorament: des de l'empenyorament al setembre (sembrà) per un període mínim equivalent a quatre collites (*ad quatuor espletos recollectos*), amb pròrrogues anuals (*de festo in festo Sancti Felicis annuatim*) que vencen cada mes d'agost (sega del blat).

Habitualment, el guaret s'entén com un període de descans destinat a una recuperació de la fertilitat del sòl; per extensió, s'anomenen guarets les terres que descansen. Dificilment, però, s'entén la utilitat de prometre a algú el descans de la terra en un empenyorament. El que passa és que, en realitat, el guaret no és això. F. Sigaut ha demostrat repetidament (1976, pàg. 633; 1977, pàg. 148-160; 1991) que, en el marc de les agricultures pre-industrials, el guaret és el conjunt de llaurades de primavera i d'estiu necessàries per a preparar els camps per a la sembrà de tardor (cat. guaret / cast. *barbecho* < *ver-v-actum* = [treball] fet a la primavera); per extensió, els guarets són les terres que reben les llaurades. No res, doncs, de descans. El guaret, així, s'inclou en el període improductiu de la terra, com els rostolls, amb els quals, però, no es pot confondre: el guaret va abans de la sembrà i els rostolls després de la collita. El guaret i els rostolls, evidentment, tampoc no es poden confondre amb la terra erma.

La situació correcta del guaret al principi del cicle del cereal com a preparació (i no al final com a descans) permet rebutjar alguns tòpics corrents en la historiografia. El principal és el de les anomenades «rotacions biennals». Una rotació és una successió de cultígens (cereal-cereal d'altra espècie/cereal-llegum) en un camp amb l'objectiu d'allargar el període de temps entre guarets. La «rotació biennal» és en realitat un monocultiu de blat de tardor: de la primera llaurada de primavera a la collita de tardor de l'any següent passen entre catorze i setze mesos, després dels quals cal

⁴ A l'eficient personal de la qual agraïxo les facilitats donades per a la consulta d'aquest fons.

esperar entre sis i set mesos més per a recomençar les llaurades de primavera, és a dir, prop de dos anys en total. Una altra cosa és la veritable rotació triennial, consistent, en la forma més clàssica, en la introducció d'un cereal de primavera (civada) en comptes de la represa del guaret; el termini de temps és llavors de tres anys (Sigaut, 1976, pàg. 633-637; 1991, pàg. 115).

Segons això, la descripció que fa J. Vilaginés del suposat «sistema biennial» característic de l'agricultura del Vallès alt-medieval, «deixant descansar cada una de les dues fulles en què es dividia el camp, alternativament, cada any» (1987, pàg. 39), es pot considerar un compendi de tòpics. Ignoro -perquè no ho mostra- com l'autor sap que els camps es dividien en dues parts en els segles X-XI; ignoro també per què els pagesos haurien tingut interès a doblar el treball (un guaret cada any) mentre que la producció total hauria estat com a màxim igual. L'autor de l'única monografia disponible sobre el Vallès en l'Alta Edat Mitjana participa també del malentès general⁵.

Es tracta, doncs, de treball. En aquest sentit, l'esment del guaret de l'any 1183 a Granollers és, que jo sàpiga, el més antic d'aquesta tècnica agrícola identificat fins avui en la documentació catalana. A partir d'aquest esment se sap que a Granollers, a part de la collita, en els empenyoraments també es prometia el conjunt de llaurades per a fer-la possible. L'endeutament no sols allunyava la producció del productor: l'obligava a treballar gratuïtament per a altri.

Consideracions finals

És evident que resta molt per conèixer encara sobre l'agricultura (agricultures, més ben dit) alt-medieval al Vallès. Una agricultura és un sistema articulat constituït per una selecció prioritària de cultígens, d'unes tècniques i d'uns sistemes d'eines específics; aquesta articulació determina la morfologia dels camps de conreu, és a dir, de la parcel·lació. Tot plegat, finalment, queda condicionat per l'estat del conflicte entre la tendència dels pagesos a organitzar autònomament els processos de treball d'acord amb el seu propi horitzó de supervivència i la presència d'un poder polític exterior

⁵ La responsabilitat no és atribuïble només a ell. De fet, el seu treball és una tesi de llicenciatura dirigida des de la Universitat Autònoma de Barcelona.

exigent d'impost o, més específicament, de renda feudal. No cal dir que aquesta definició converteix l'agricultura en el marc on conflueixen i es mostren les tensions i les lluites característiques -en el cas que ens ocupa- de l'ordre feudal. L'«agricultura medieval», per tant, no existeix: hi ha tantes agricultures com articulacions possibles dels factors citats abans; i si es vol parlar de l'agricultura de secà basada en el cereal, la vinya i les oliveres a partir dels segles X-XI, aleshores es pot parlar d'agricultura feudal, ja que la renda hi regeix tota l'articulació de cultigens, tècniques, eines i camps, que roman pràcticament inalterada fins als segles XVIII-XIX.

És en aquest context on cal comprendre l'interès pagès en els cultius itinerants, l'interès dels incipients feudals del segle X per desarticular-los i l'especialització de la producció en la cerealicultura, òptima productora de rendes (Barceló, 1988, pàg. 217-222). Recentment, R. Bartlett ha parlat de la «cerealització» del camp europeu entre els segles X-XIII (1993, pàg. 152-156). Innecessari en els cultius itinerants, el guaret ben entès és una tècnica imprescindible en la cerealicultura practicada en camps fixos a desgrat d'una inversió més gran de treball per al pagès, no necessàriament compensada per un increment igual dels rendiments. El conreu de cereal esgota els nutrients del sòl en els camps fixos, mentre que els nutrients complementaris (fems, pluges, llavors, males herbes, introducció de lleguminoses en les rotacions) eren, en general, en les condicions tècniques medievals, insuficients per a assegurar quelcom més que una fertilitat mediocre (Cooter, 1978; Barceló, 1988, pàg. 222).

Naturalment, no s'està dient que a tot arreu s'hagi produït el pas d'un sistema itinerant a un altre de camps fixos. Tampoc no es diu que a l'Ametlla del Vallès no hi hagués en el segle X camps fixos ni que en algun racó del terme de Granollers no hi hagués artigades temporals en el segle XII declarades o clandestines. De fet, també n'hi hauria en el mateix segle XII als marges muntanyencs del temple de l'Ametlla, si és que el mot artiga no havia perdut aleshores el seu sentit temporal original. Probablement, del que es tracta és d'una qüestió de proporcions en què la característica fonamental de l'agricultura feudal era la producció d'excedents adaptats a la captura de renda en camps fixos, mentre que es tendia a eliminar o a marginar els cultius itinerants i tot el treball pagès poc o no gens compatible amb la renda.

Tot això és el que suggereixen els documents citats al començament. De fet, no és gaire. Tota la resta queda amagada en altres documents com aquests i, sobretot, en els vells camps de conreu del Vallès, que avui desapareixen a marxes forçades amb tots els seus secrets. En definitiva, la difusió d'espècies, les tècniques específiques per a la preparació, el cultiu, la collita i la transformació per al consum de cadascuna, els sistemes d'eines, el disseny i la construcció de les terres de conreu, etc. són encara un camp obert per a l'historiador. Mai millor dit.

Jaume Oliver

APÈNDIX

3 de setembre de 1183.

Déulafeu empenyora a Pere una terra situada al comtat de Barcelona, a la parròquia de Sant Esteve de Granollers.

Font: Biblioteca Can Pedrals, Carpeta 1, no. 6 (71 x 193 mm.)

Notum sit cunctis quod ego Deuslafecit debeo tibi Pe(tro) (...) boni ponderis lupinos vel avinars propter quos impignero (...) Rivipollensis, in comitatu Barchinone, in parroechia Sancti Stephani (...) predictam teram ab oriente in via publica que pergit ad Lauronam, a circi et ab occasu in alodio Bernardi de Clerano, a meridie in alodio Sancte Marie Rivipolli. Sicut ab istis terminis includuntur predictam terram sic impignoramus vobis et vestris ut teneatis et habeatis per vestrum pignus usque ad quatuor espletos recollectos. Et si tunc reddidimus eos denarios reddatis nobis hanc cartam sine mora. Nisi facimus deinde vadat terminus redimendi de festo in festu Sancti Felicis annuatim. \Et promito expleto et guareto/. Interim si facere volueritis liceat vobis et vestris predictum pignus impignorare per quantum ibi habeatis. Si quis fregerit in duplo componat et insuper super firmum maneat.

Actum est hoc III nonas setembris anno Domini M^oC^oLXXX^oIIII^o. S+num Deuslafecit, qui hoc laudo et firmo. S+num Raimundo de Villa, s+num Vitalis frater, s+num Bernardi de Vidal. Geralli, levite et baiuli, qui hoc laudo salvo directo Sancte Marie.

Geralli presbiteri, qui hoc scripsit die et anno quo supra.

BIBLIOGRAFIA

ACB: Udina, Frederic: *El Archivo Condal de Barcelona*, Barcelona.

Barceló, Miquel (1988): «La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural», *Arqueología medieval. En las afueras del «medievalismo»*, Barcelona, pàg. 195-274.

Barceló, Miquel (1994): «Rigor y milongueras pretensiones. ¿Es posible historiar el feudalismo sin la arqueología? El caso catalán», *Problemas en arqueología medieval*, Jaén, pàg. 129-139.

Barceló, Miquel (1995): «Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación», *Taller d'Història*, 6/2, pàg. 61-72.

Bartlett, Robert (1993): *The making of Europe. Conquest, colonization and cultural change, 950-1350*, London-New York.

Bassolas, Antoni (1972): *Sant Genis de l'Ametlla del Vallès. Una parròquia mil·lennària*, Barcelona.

Cooter, William (1978): «Ecological dimensions of medieval agrarian systems», *Agricultural History*, 52, pàg. 458-477.

Higounet, Charles (1988): «Les artigues du Midi de la France», *Toponymie et défrichements médiévaux et modernes en Europe occidentale et centrale*, Auch, pàg. 11-33.

Oliver, Jaume (en premsa): «El domini feudal del treball pagès: darrera la pista del guaret pel Pirineu (Ribagorça i Pallars, segles IX i XVIII)», *Afers. Fulls de recerca i pensament*.

Sigaut, François (1975): *L'agriculture et le feu*, Paris-La Haye.

Sigaut, François (1976): «Pour une cartographie des assolements en France au début du XIXe siècle», *Annales ESC*, 3, pàg. 631-643.

Sigaut, François (1977): «Quelques notions de base en matière de travail du sol dans les anciennes agricultures européennes», *Journal d'Agriculture tropicale et de botanique appliquée*, 24, pàg. 139-169.

Sigaut, François (1991): «La jachère dans les agricultures pré-contemporaines de l'Europe», Floret, Ch.; Gerpantié, G., (éd.), *La jachère en Afrique de l'Ouest*, Paris, pàg. 113-123.

Vilaginés, Jaume (1987): *La transició al feudalisme. Un cas original: el Vallès Oriental*, Estudis de Granollers i del Vallès Oriental núm. 2, Ajuntament de Granollers.